

Urszula ANDREJEWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

uandre@uwb.edu.pl

O PARACH KOMPONENTÓW CZASOWNIKOWYCH RÓWNOWAŻNYCH DYSTRYBUCYJNIE

1. Artykuł jest kontynuacją rozważań na temat charakterystyki gramatycznej polskich komponentów czasownikowych, rozumianych jako składniki związków frazeologicznych. Zakładam, że ich odpowiednikami w standardowych (tj. niefrazeologicznych) wystąpieniach są formy leksemów¹ (np. Andrejewicz 2007, 2011, 2013). Komponenty czasownikowe powstały bowiem z form czasownikowych, gdy konstrukcja składniowa przekształciła się w związek frazeologiczny. Oczywiście, nie mogą być one utożsamiane z formami leksemów, ponieważ cechy gramatyczne składników frazeologizmu mogą ulec zmianie. W wielu wypadkach pozostają jednak takie same, co skłoniło mnie do przeprowadzenia badań, na ile faktycznie w związkach frazeologicznych, traktowanych jako jednostki leksykalne, zostają zachowane cechy gramatyczne leksemów, z których powstały.

Przedmiot pracy stanowią frazeologizmy zawierające dwa równoważne dystrybucyjnie komponenty czasownikowe, zanotowane w *Słowniku frazeologicznym współczesnej polszczyzny* pod red. Stanisława Bąby i Jarosława Liberka (dalej: *SFWP*). Jeśli wymaga tego analiza, odwołuję się również do *Słownika języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (dalej: *SJP*),

---

¹ Dokładniej rozróżniam „formy komponentu czasownikowego” stanowiące składnik konkretnych wystąpień związków frazeologicznych (np. *suszy*, *suszyła*, *susz* itd. w: *Ona suszy / suszyła* itd. *do niego zęby*; *Nie susz mi bez przerwy głowy swoimi problemami* itp.) oraz „komponenty czasownikowe” (np. *SUSZYĆ*), które są abstrakcyjną reprezentacją wszystkich form danego komponentu czasownikowego. Rozróżnienie to jest analogiczne do formy wyrazowej i leksemu.

Uniwersalnego słownika języka polskiego pod red. S. Dubisza (dalej: *USJP*) oraz *Wielkiego słownika frazeologicznego PWN z przysłowiami*, opracowanego przez A. Kłosińską, E. Sobol, A. Stankiewicz (dalej: *WSF*).

W pracy wykorzystuję aparat pojęciowy i terminologiczny zaproponowany w *Składni współczesnego języka polskiego* Zygmunta Saloniego i Marka Świdzińskiego, zmodyfikowany dla potrzeb analizy komponentów czasownikowych (Andrejewicz 2006)². Wypowiedzenia stanowiące ilustrację poruszanych zagadnień wybieram z prywatnego zbioru tekstów Roberta Wołosza oraz korpusu IPI PAN. Zachowuję przy tym ich oryginalną pisownię, w tym interpunkcję. Jeśli wymaga tego analiza, konstruuję również własne przykłady.

1.1. *SFWP* notuje dwanaście związków frazeologicznych, zawierających dwa równoważne dystrybucyjnie komponenty czasownikowe, a mianowicie: *ani ziębi ani grzeje*³; *chcieć i bać się*; *chuchać i dmuchać*; *dwoić się i troić*; *leżeć i kwiczeć*; *nic dodać nic ująć*; *pożyjemy zobaczymy*; *było minęło*; *ni przypiął ni przyłatał*; *wypisz wymaluj*; *żyć nie umierać*; *na chybił trafił*⁴. Jak widać, wszystkie – poza ostatnim przykładem – przypominają konstrukcje współrzędne. O całkowitej strukturalnej analogii, bez dodatkowych zastrzeżeń, można mówić w odniesieniu do tych analizowanych jednostek, w których występuje komponent spójnikowy, tj. *ani ziębi ani grzeje*; *chcieć i bać się (i chcieć i bać się)*, *ni przypiął ni przyłatał*, *dwoić się i troić*; *chuchać i dmuchać*, *leżeć i kwiczeć*. Druga grupa frazeologizmów, tj. *nic dodać nic ująć*; *było minęło*; *wypisz wymaluj*; *żyć nie umierać*; *pożyjemy zobaczymy*⁵, nie zawiera spójnika, dodatkowo w słownikach jest notowana bez znaków interpunkcyjnych. Właśnie brak spójnika czy przecinka pełniącego funk-

² Por. również Gębka 2011; Moroz 2010; Świdziński 1996, 1999; Wiśniewski 2005.

³ Kwestię interpunkcji we frazeologii poruszam niżej.

⁴ *WSF* notuje również jednostkę *śmiać się i płakać na przemian*, ale wydaje się, że jest jeszcze zbyt duże podobieństwo między znaczeniem jej komponentów i znaczeniem całego frazeologizmu. Wskazują na to również przykłady użycia tej jednostki w korpusach, zbieżne z przykładami zdań, których centrum stanowi fraza finitywna realizowana przez grupę współrzędną dwóch czasowników, por.: *Gdy śpiewam, chce mi się na przemian **płakać nad tym**, co będzie, i **śmiać z tego**, co jest*, *Na przemian **placze albo śmieje się** zalotnie, a tak naprawdę głupkowato*, *Czasami ze skrajności w skrajność wpada, **raz się śmieje a raz płacze**, i tak na przemian*. (interpunkcja oryginalna) Będą ją zatem traktowała jak jednostkę składniową, nie frazeologiczną.

⁵ Jednostkę *pożyjemy zobaczymy* semantycznie można uznać za tzw. okolicznik warunku (w gramatyce tradycyjnej dokładniej zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe warunku (*Jeśli pożyjemy, to zobaczymy*)).

cję składniową⁶ powoduje, że nie ma tu pełnej analogii do konstrukcji współrzędnej⁷.

Inną budowę, bardzo nietypową dla systemu języka polskiego, ma ostatni frazeologizm, tj. jednostka *na chybił trafił*. Należałoby ją chyba uznać za konstrukcję egzocentryczną, zbudowaną z komponentu przyjmującego *na*, stanowiącego element spajający, i współrzędnej grupy komponentów czasownikowych *chybił i trafił*, zajmującej pozycję typową dla fraz nominalnych.

Wszystkie analizowane wyżej związki frazeologiczne, bez względu na to, jak są zbudowane, mają jedną cechę wspólną. Wchodzące w ich skład pary komponentów czasownikowych przyjmują (lub mają) tę samą formę fleksyjną: *dwoję się i troję, dwoisz się i troisz; chuchamy i dmuchamy; chuchają i dmuchają, żyć nie umierać; mpożyjemy zobaczymy; na chybił trafił* itd. To cecha charakterystyczna dla konstrukcji współrzędnych.

2. Już pobieżna analiza wymienionych wyżej związków frazeologicznych wskazuje, że istnieje zależność między cechami fleksyjnymi wchodzących w ich skład komponentów czasownikowych a ich właściwościami składniowymi. Z tego powodu charakterystykę składniową będzie poprzedzać analiza fleksyjna, w której zwracam uwagę przede wszystkim na cechy istotne z punktu widzenia własności składniowych komponentów czasownikowych. W części składniowej skoncentruję się na wymaganiach konotacyjnych i charakterystyce frazowej badanych obiektów. Analiza będzie prowadzona w odniesieniu do cech gramatycznych leksemów czasownikowych, z których powstały dane komponenty.

2.1. Jako pierwsze zbadam – najpierw fleksyjnie, następnie składniowo – związki frazeologiczne, których komponenty czasownikowe wykazują największą zbieżność gramatyczną z bazowymi czasownikami, tj. *chuchać i dmuchać; dwoić się i troić; chcieć i bać się; leżeć i kwiczeć, ani ziębi ani grzeje*.

⁶ W poprzednich przykładach przecinek pełni funkcję ortograficzną, więc nie jest istotne z punktu widzenia statusu jednostki, czy występuje, czy nie (Saloni, Świdziński 1998, s. 53, 67).

⁷ Trzeba zaznaczyć, że słowniki są pod tym względem bardzo niekonsekwentne. W *SFWP* na przykład w nazwie haseł nie ma przecinka, a w zamieszczonych niżej przykładach jest różnie: w jednych przecinek się pojawia, w innych – nie.

2.1.1. Komponenty czasownikowe związków frazeologicznych *chuchać i dmuchać* oraz *dwoić się i troić* tworzą prawie wszystkie formy: nie tylko osobowe, ale i bezokolicznik. Przyjmują również formę bezosobnika oraz imiesłowów⁸, por.:

Lucy, pełniąc na zmianę role siostry, matki i córki, chuchała i dmuchała na Clarence'a.

Na media, czwartą władzę, trzeba chuchać i dmuchać, żeby mogły jak najlepiej pełnić swoją rolę.

J&S Cup miał być dla niej windą do kariery, tu na nią chuchano i dmuchano, ale ona lepiej radziła sobie w Sopocie, z dala od znajomych, rodziny, oczekiwania.

Morał z tego taki, by rodzice wcześniaków (...) chuchając i dmuchając na swoje pociechy, nie zapominali także o własnym zdrowiu!

Tu też się myli, a jego nadzieje są płonne, bo choćbym się dwoił i troił, nie zmienię przepisów.

Zdawało się, iż każdy Tatar umiał się dwoić i troić, być naraz w kilku miejscach, palić, ścinać.

Dwojono się i trojono, aby zapewnić moc atrakcji.

Nawet dwojąc się i trojąc, nie zdążyć tego wszystkiego przygotować.

Komponenty czasownikowe frazeologizmów *ani ziębi ani grzeje, chcieć i bać się (i chcieć i bać się)* oraz *leżeć i kwiczeć* mają bardziej ograniczony paradygmat: występują w nim formy osobowe tylko jednego czasu, nie ma bezosobnika i imiesłowów⁹. Ponadto komponent *CHCIEĆ* przyjmuje zawsze formę trybu przypuszczającego, a *BACĆ SIĘ* – trybu oznajmującego. Oto przykłady wystąpień analizowanych frazeologizmów:

Oni po prostu pracują, wykonują swój zawód, który ich ani ziębi, ani grzeje.

Mnie tam ta siódma muza ani ziębi, ani grzeje¹⁰.

⁸ Mam tu na myśli imiesłowy przysłówkowe, imiesłowy przymiotnikowe – zgodnie z klasyfikacją Z. Saloniego uznaję za przymiotniki (Saloni 1974).

⁹ Chociaż można zauważyć tendencję do rozszerzania „paradygmatu fleksyjnego” tych komponentów. Na przykład można by się zastanowić, czy na pewno niepoprawne są wypowiedzenia: *?Niektórzy z nas, już leżąc i kwicząc, mają ciągle nadzieję, że to jeszcze nie koniec, ?Na koniec, po wystąpieniu prezesa, i chciano i bano się tych nowych zasad wynagradzania, Jak gdyby go cała ta sprawa ni ziębiła, ni grzała* itd.

¹⁰ Czasowniki w czasie teraźniejszym mają zneutralizowane formy rodzaju, stąd i formy komponentów czasownikowych, choć mające różną wartość kategorii rodzaju, są wyrażone tym samym słowem (por. to zdanie i poprzednie).

Jego symbole ani ziębią, ani grzeją.

Bez niego nawet świetna graficznie gra leży i kwiczy, a nikt nie chce do niej podejść.

Kiedy jedyną rzeczą, jaką możesz sprzedać, jesteś ty sam, to leżysz i kwiczysz.

Jaką korzyść mają z forsy, skoro tutaj wszyscy jednakowo leżymy i kwiczymy?

Mann, jak ta dziewica, i chciałby, i boi się jednocześnie.

Solidarność zachowuje się jak panienka, która chciałaby i boi się.

A prawda jest taka, że chciałbym i boję się.

Tymczasem wasi przemysłowcy zachowują się jak dziewice, które i chciałyby, i boją się¹¹.

2.1.2. Charakterystykę składniową rozpocznę od analizy konotacyjnej związku frazeologicznego *dwoić się i troić*. Komponenty czasownikowe tego frazeologizmu powstały odpowiednio z leksemów DWOIĆ SIĘ i TROIĆ SIĘ. Oba te leksemy konotują tylko frazę nominalną w mianowniku, ale – jak większość leksemów czasownikowych – otwierają również pozycję dla fraz niewymaganych, co można zapisać następująco:

DWOIĆ SIĘ → NP(nom) [AdvP]

TROIĆ SIĘ → NP(nom) [AdvP]

por. *Cienie dwoiły się (troiły się) w świetle latarń.*

Komponenty czasownikowe DWOIĆ SIĘ i TROIĆ SIĘ przejmują wymagania bazowych leksemów, por.:

On stawia na ciebie, a ty się dwoisz i troisz.

Tak jak bazowe czasowniki konotują jedynie frazę nominalną w mianowniku. Różni je to, że rzadko są uzupełniane frazami przysłówkowymi niewymagany. W całym korpusie znalazłam tylko jeden taki przykład

¹¹ Na marginesie warto zauważyć, że forma, w której ten frazeologizm jest notowany w słownikach, tj. *chcieć i bać się*, niesłusznie sugeruje, że może on występować w różnych formach (albo tylko jednej – bezokolicznikowej).

– z frazą niewymaganą realizowaną przez grupę składniową (tzw. zdanie podrzędne), por.:

A któż u licha musiał się dwoić i troić, żeby znaleźć dobrą niańkę dla Beau?

2.1.3. W wypadku związku frazeologicznego *ani ziębi ani grzeje* analiza się nieco komplikuje. I tym razem oba leksemy odpowiadające komponentom czasownikowym z tej jednostki mają te same cechy konotacyjne, por.:

ZIĘBIĆ → NP(nom), NP(acc) [NP(dat), NP(inst)]

GRZAĆ → NP(nom), NP(acc), [NP(dat), NP(inst)]

np. *Anna grzeje ręce dziecku termoforem.*

Terapeuta ziębi nam chore miejsce okładem z lodu.

Komponenty czasownikowe ZIĘBIĆ i GRZAĆ przejmują jednak tylko część wymagań bazowych leksemów, a mianowicie tylko frazy konotowane – NP(nom) i NP(acc), por.:

Mnie osobiście cała ta opera ani ziębi, ani grzeje.

Ich ani ziębi, ani grzeje, że wprost od pełnego barw i woni stołu życia dałeś nura w szpitalne łóżce.

Pozycje dla fraz niewymaganych celownikowej i narzędnikowej są zablokowane. Ponadto, jak pokazuje to drugi z powyższych przykładów, przy frazie finitywnej zbudowanej z tych dwóch komponentów czasownikowych pojawia się nowa jednostka. Fraza nominalna mianowicie może być w tym wypadku realizowana przez grupy składniowe: SP(że) i pytajnozależne, por. również:

Ich ani ziębi, ani grzeje, kto zostanie w firmie prezesem (dlaczego nie dostają wynagrodzenia, dokąd przeniesie się firma).

Ani leksem GRZAĆ, ani ZIĘBIĆ nie pozwalają na taką realizację frazy nominalnej.

2.1.4. Jak w poprzednich, tak i we frazeologizmie *chuchać i dmuchać* wykładniki czasownikowe wykazują podobieństwo składniowe do swoich bazowych leksemów, które mają wspólne cechy syntaktyczne:

CHUCHAĆ → NP(nom), AdvP [NP(inst), NP(dat)]

DMUCHAĆ → NP(nom), AdvP [NP(inst), NP(dat)]

por. *Niech Anna nie chucha dziecku na ręce tymi bakteriami.*

Niech Anna nie dmucha dziecku w twarz / pod bluzkę itd. zimnym powietrzem.

Ponownie możemy stwierdzić, że oba leksemy mają takie same wymagania składniowe. Komponenty czasownikowe CHUCHAĆ i DMUCHAĆ przejmują po nich, po pierwsze, frazę nominalną w mianowniku, por.:

On chucha i dmucha na swoje drzewa owocowe.

Po drugie, komponenty te dziedziczą jeszcze jedno wymaganie po bazowych czasownikach: spośród różnych realizacji frazy przysłówkowej (głównie przez grupy przyimkowe) przy komponentach czasownikowych została grupa przyimkowo-nominalna z przyimkiem NA rządzącym biernikiem (np. *na drzewa*). I tylko ona jest wymagana. Zinterpretujemy ją jako frazę przyimkowo-nominalną PrNP(na+Acc). Pozycje dla pozostałych fraz występujących przy bazowych czasownikach zostały zablokowane¹².

2.1.5. Leksemy, które leżą u źródeł związku frazeologicznego *chcieć i bać się* (*i chcieć i bać się*), choć bardzo podobne składniowo, różnią się jednym wymaganiem. Otóż leksem CHCIEĆ nie konotuje frazy zdaniowej typu *że*. Ponadto oba, oprócz frazy mianownikowej, wymagają alternatywnie frazy dopełniaczowej, bezokolicznikowej i zdaniowej typu *żeby*:

CHCIEĆ → NP(nom), NP(gen) a. InfP a. SP(żeby)

BAĆ SIĘ → NP(nom), NP(gen) a. InfP a. SP(żeby) a. SP(że)

por. *Anna chce chleba / jeść / żeby ją nakarmiono.*

Piotr boi się myszy / szybko jeździć / żeby go nie okradziono / że nie zdąży do pracy.

Określenie wymagań składniowych komponentów czasownikowych konstytuujących frazeologizm *chcieć i bać się* (*i chcieć i bać się*) jest trudne. W dostępnych korpusach znajdują się tylko wypowiedzenia,

¹² Nie biorę tu pod uwagę fraz przysłówkowych niewymaganych (takich, jak: *ciągle, zawsze, w pracy* itp.).

w których analizowane jednostki nie otwierają pozycji dla fraz podrzędnych (oprócz mianownikowej), ale należy zaznaczyć, że niewiele jest w korpusach poświadczeń użycia tego frazeologizmu, z podrzędnikami czy bez nich¹³. W niektórych z nich frazeologizm jest separowany myślnikiem, kropką czy nawiasem, por.:

Wyglądasz jak panna młoda, która i chciałaby, i boi się.

UW robi więc krok do przodu, by w chwilę potem zrobić pół kroku do tyłu.

Chciałaby, i boi się.

Protekcjonizm zachował się jeszcze przede wszystkim w rolnictwie, a wynika z obaw i ambiwalentnych nastrojów (i chciałaby, i boi się¹⁴) wobec rychłego przystąpienia do Unii Europejskiej.

Przyjrzyjmy się jednakże poniższym wypowiedziom:

Anna i chciałaby, i boi się tego spotkania.

Anna i chciałaby, i boi się wrócić do domu.

*Anna i chciałaby, i boi się, że spotka Jana.

*Anna i chciałaby, i boi się, żeby nie spotkać Jana.

Dwa pierwsze przykłady wydają się poprawne, a dokładniej – wydają się poprawne części językoznawców i polonistów¹⁵. Na pewno można tu mówić o tendencji do rozszerzenia schematu tych komponentów. Frazeologizm ten – pierwotnie był używany jako cytat (jak w „Zemście” Fredry¹⁶) – zaczyna zachowywać się jak konstrukcja, której centrum stanowi fraza finitywnym. W tej sytuacji stwierdzenie, że komponenty analizowanego frazeologizmu otwierają pozycje nie dla jednej – NP(nom) – a dla trzech fraz: dodatkowo NP(gen) i InfP, wydaje się uzasadnione.

Jeśli chodzi o SP(że), została odrzucona przez komponenty *CHCIEĆ* i *BAC SIE*, ponieważ nie jest dla nich wspólna. Nie otwierają one jednakże pozycji również dla drugiej – wspólnej – frazy zdaniowej. Dokładniejsza analiza tej frazy wskazuje, że przy formie leksemu *BAC SIE*

¹³ W korpusie IPI PAN nie znalazłam ani jednego potwierdzenia użycia tego frazeologizmu.

¹⁴ To przykład kanonicznego użycia frazeologizmu – w rodzaju żeńskim.

¹⁵ Przeprowadziłam krótką sondę wśród moich koleżanek i kolegów językoznawców. Większość z nich uznała, że zdania te są poprawne. Można zresztą zauważyć tu zależność od wieku – starsi częściej odczuwali analizowane zdania jako niepoprawne, młodszy – jako poprawne.

¹⁶ „Ni tak, ni siak niby – owa: «I chciałabym, i boję się»” (akt IV).

fraza zdaniowa typu *żeby* ma nietypową realizację. Konstytuująca zdanie-resztę¹⁷ forma czasownika musi mianowicie przyjąć formę zaprzeczoną, por.:

*Jan boi się, żeby Anna go **nie** zostawiła.*

*Jan boi się, żeby Anna go zostawiła.

Przy innych czasownikach akomodujących SP(żeby), w tym także CHCIEĆ, nie ma takiego wymagania, por.:

Jan chce, żeby Anna go zostawiła.

Jan chce, żeby Anna nie rzucała ręcznika na podłogę.

I to jest zapewne ta różnica, która powoduje, iż omawiana fraza została wyłączona z wymagań analizowanych komponentów czasownikowych.

2.1.6. Czasowniki LEŻEĆ i KWICZEĆ, które są leksemami bazowymi dla komponentów związku frazeologicznego *leżeć i kwiczeć*, mają następujące wymagania składniowe:

LEŻEĆ → NP(nom), AdvP

KWICZEĆ → NP(nom) [AdvP]

Jak widać, oba wymagają frazy nominalnej w mianowniku (LEŻEĆ konotuje dodatkowo frazę przysłówkową). Komponenty czasownikowe przejmują tylko to jedno wymaganie, co więcej – blokują pozycję nie tylko dla frazy przysłówkowej wymaganej, ale i dla fraz przysłówkowych niewymaganych, por.:

Jak im jeszcze pogoda przez trzy tygodnie nie dopisze, to biedaki leżą i kwiczą.

Jak im jeszcze pogoda przez trzy tygodnie nie dopisze, to biedaki leżą i kwiczą **na budowie.*

Nie musiał użyć broni. Facet leży i kwiczy.

*Nie musiał użyć broni. *Facet **od razu** leży i kwiczy.*

2.2. Komponenty czasownikowe frazeologizmów: *nic dodać nic ująć, żyć nie umierać, było minęło, pożyczmy zobaczymy, ni przypiął ni przyłatał,*

¹⁷ To jest tę część tzw. zdania składowego, która pozostaje po odcięciu spójnika (szerzej: elementu łączącego).

wypisz wymaluj, na chybił trafił, nie są tak podobne pod względem gramatycznym do swoich bazowych leksemów jak analizowane poprzednio. Występują one tylko w jednej formie – gdybyśmy mówili o leksemach, stwierdzilibyśmy, że są nieodmienne. W dwóch pierwszych frazeologizmach komponenty czasownikowe mają formę bezokolicznika, w pozostałych występują w jednej z form osobowych¹⁸, por.:

*Nic **dodać**, nic **ująć**, jeśli chodzi o inauguracyjny spektakl nowej sceny Syreny.*

*Od razu mam cały swój Trójkąt Oparcia, **żyć**, nie **umierać!***

*Czasami jest po wszystkim, **było**, **minęło** i nic się nie da odrobić.*

*– **Pożyjemy zobaczymy** – odparła Marina sentencjonalnie.*

*Teren przypomina **wypisz wymaluj** równinę Indusu i Gangesu.*

*W laboratorium **było** wszystkiego po trochu, większość rzeczy zupełnie ni **przypiął**, ni **przyłatał**.*

*Lepiej usystematyzować to teraz, niż podejmować próby na **chybił trafił**.*

Trzeba przyznać, że w korpusie można również znaleźć przykłady wystąpień tych komponentów czasownikowych w innej formie, choć są to wypadki bardzo rzadkie, por.:

*Zdanie wychodziło ni **przypiąć**, ni **przyłatać**.*

***Pożyjesz, zobaczysz** – klepnął Józia po plecach szeroką jak łopata dłonią.*

*A co to pana prokuratora interesują tamte czasy? **Były, minęły**, nigdy nie wrócą.*

Nie powinnam wracać myślami do tej tragedii – karcिताm się w duchu. –

***Była, minęła** i należy do przeszłości.*

Słowniki nie notują takiej postaci omawianych tu frazeologizmów. Jak się wydaje, komponenty czasownikowe są przez użytkowników identyfikowane z leksemami czasownikowymi, stąd zdarzają się takie wypadki rozszerzania „paradygmatu” komponentów czasownikowych.

Jeśli chodzi o komponent czasownikowy *przyłatał*, to trzeba podkreślić, że jego bazowy leksem wyszedł z użycia. Już w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego przy haśle PRZYŁATAĆ po znaczeniu ‘łatając przyszyć’ są podane tylko przykłady ze związkami frazeologicznymi. Trudno tu zatem o odniesienia do bazowego czasownika.

¹⁸ A może raczej powinniśmy powiedzieć: przyjmują kształt bezokolicznika lub kształt jednej z form osobowych. To zastrzeżenie wydaje się konieczne, ponieważ – jak już zaznaczyłam wyżej – zachowanie omawianych jednostek jest inne niż leksemów czasownikowych.

2.2.1. Analiza wypowiedzeń zawierających frazeologizmy: *nic dodać nic ująć*, *żyć nie umierać*, *było minęło*, *pożyjemy zobaczymy*, *ni przypiął ni przyłatał*, *wypisz wymaluj*, *na chybił trafił*, wskazuje, że występujące w nich komponenty czasownikowe wyraźnie różnią się także pod względem składniowym od komponentów będących składnikami frazeologizmów z grupy poprzedniej. Nie pełnią one mianowicie funkcji typowych dla form czasownikowych. Przyjrzyjmy się im bliżej.

2.2.2. Komponenty czasownikowe w formie bezokolicznika zachowują się w dwojaki sposób. Przede wszystkim sytuują się poza zdaniem – oddzielone przecinkiem, dwukropkiem, myślnikiem, kropką, por.:

*Mieliśmy pełne poczucie bezpieczeństwa, naszą małą stabilizację: **żyć, nie umierać.***

*Dodać do tego azjatyckie przemyślności w najstarszym zawodzie świata, wsparte fajeczką opium – **żyć, nie umierać!***

*O filmie na kanwie powieści Henryka Sienkiewicza możemy śmiało powiedzieć: **nic dodać, nic ująć.***

***Nic dodać, nic ująć** – oświadczyła Lauren, wyraźnie przekonana, że jest górą.*

Jeśli wchodzi do struktury zdania, zajmują pozycje, w których może się pojawić bezokolicznik, choć nie musi to być pozycja frazy bezokolicznikowej. Dowodzi to z jednej strony tego, że użytkownicy ciągle czują związek między tymi komponentami a bezokolicznikiem, z drugiej – że leksykalizują się one w innych funkcjach, por.:

*Pamięć miał jak Biblioteka Narodowa. Z taką pamięcią tylko **żyć, nie umierać!***

*Krótko mi się wydawało, że na tych wspaniałych terenach (...) tylko **żyć, nie umierać.***

***Nic dodać, nic ująć**, jeśli chodzi o inauguracyjny spektakl nowej sceny Syreny.*

Nic dodać, nic ująć**, choć... dodałbym może literaturę, która była dla mnie pierwszym miejscem poznania bogactwa religii i obyczajowości żydowskiej. Hm... jest przepiękna, naprawdę **nic dodać, nic ująć.

Na marginesie warto zauważyć, iż gdybyśmy analizowali frazeologizm *nic dodać nic ująć* jak standardową grupę składniową, musielibyśmy stwierdzić, iż jest błędna: po formie *nic* powinna się bowiem pojawić za-

przeczona forma czasownikowa, por. *nic nie dodam, nic nie ujmę* – **nic dodam, *nic ujmę*.

2.2.3. Komponenty czasownikowe frazeologizmów: *pożyjemy zobaczymy, było minęło, wypisz wymaluj, ni przypiął ni przyłatał*, a zatem te, które przejęły kształt formy osobowej czasownika, zachowują się zupełnie inaczej niż należałoby wnioskować po ich kształcie. Nigdy nie są wykładnikami frazy finitywnej, a zatem nie konstytuują zdania czy nie stanowią centrum zdania-reszty¹⁹. Pełnią w nim inne funkcje, a często sytuują się poza strukturą wypowiedzenia, por.:

A cóż to takiego? – dociekała Paula. – Pożyjemy, zobaczymy. Ciekawo jestem, jak radzą sobie Philip i reszta.

*Mogę tylko czekać... **pożyjemy, zobaczymy...***

*Jeśli czasami coś mu się nie udawało, to nie zaprzętał sobie tym przesadnie głowy. **Było, minęło.***

Niektóre konteksty co prawda sugerują, że komponenty czasownikowe wchodzi do struktury zdania, a nawet że pełnią funkcję frazy finitywnej, por.

*Czasami jest po wszystkim, **było, minęło i nic się nie da odrobić.***

Było, minęło i nie masz prawa pytać mnie o Davida czy o kogokolwiek innego.

*Komisja Wojewódzka wyraziła swoją opinię, którą musiałby zaakceptować i wojewoda, i mer miasta, a że nikt nie zareagował, uznaliśmy, że **było, minęło.***

Czy tak jest istotnie? W dwóch pierwszych przykładach komponenty czasownikowe tylko pozornie wchodzi w skład konstrukcji współrzędnej, której element stanowi standardowa forma osobowa, por.:

*Czasami jest po wszystkim, **kompletna kłapa**, i nic się nie da odrobić.*

***Koniec** – i nie masz prawa pytać mnie o Davida czy o kogokolwiek innego!*

Jak widać, tak naprawdę sytuują się one poza zdaniem:

*Czasami jest po wszystkim (czyli: **było, minęło**) i nic się nie da odrobić.*

¹⁹ Frazy pozostałej po odcięciu elementu spajającego tzw. zdania składowego podrzędnego, np. *Cieszymy się, że **niedługo wróci wiosna.***

W trzecim zajmują pozycję, w której co prawda frazy finitywne występują, ale mogą też się w tym kontekście pojawiać inne jednostki, nawet takie, które standardowo sytuują się poza zdaniem, por.:

Ho, ho! Jakie piękne!

Napracowałaś się, ale wynik był taki, że ho ho!

Nie może być to zatem dowód na pełnienie przez omawiany frazeologizm funkcji frazy finitywnej. Należy też podkreślić, że komponenty czasownikowe *BYŁO*, *MINĘŁO* nie otwierają pozycji dla żadnych fraz podrzędnych wymaganych czy niewymaganych²⁰, choć oba bazowe czasowniki cechuje konotacja wielokrotna. I w tym jednak wypadku warto zauważyć, że „czasownikowość” frazeologizmu *było minęło* pozostaje w świadomości użytkowników języka, o czym świadczą niektóre zdefrazeologizowane jego wystąpienia, por.:

To było, minęło jak zły sen i lepiej do tego nie wracać.

Sprawa była, minęła i można by do niej nie wracać, gdyby nie to, że (...) kilka problemów ma znaczenie daleko wykraczające poza tę jedną inwestycję.

W powyższych wypowiedzeniach analizowana jednostka tkwi w strukturze zdania, otwiera pozycję dla NP(nom). Omawiane komponenty czasownikowe mają zatem tendencję do przejmowania typowej dla form osobowych funkcji frazy finitywnej.

Frazeologizm *wypisz wymaluj*, w odróżnieniu od *było minęło* czy *pożyjemy zobaczymy*, nie występuje jako samodzielne wypowiedzenie. Jest związany ze strukturą zdania, stanowi jego element, choć luźno z nim związany. Może zajmować pozycję przy dowolnej frazie, pojawia się nawet przed wyrażeniem porównawczym czy przed frazą *podobny do*, por.:

Dziki Pan, który teraz, wypisz wymaluj, podobny był do starego, kochającego dziadunia, poprawił okulary.

Potem z celi dobiegł strażników straszny ryk, wypisz wymaluj, zranionego lwa.

Teren przypomina wypisz, wymaluj równinę Indusu i Gangesu.

²⁰ Wyjątek stanowi konstrukcja porównawcza (por. *Było minęło jak trąba powietrzna*), ale ona może się podczepić pod każdą niemal jednostkę języka. Jej zachowanie nie może zatem stanowić testu w badaniach nad statusem jednostek językowych.

*Właśnie wtedy, pamiętasz, pokazałeś mi tamtego starego włóczęgę w workowatych spodniach i powiedziałeś, że wygląda **wypisz wymaluj** jak twój ojciec.*

*A szkoda, bo te uwagi o kompleksach to **wypisz wymaluj** o nim.*

*To przecież, **wypisz wymaluj**, właśnie on, jakby wstał z grobu.*

*Na szczęście Evan Boyd jest – **wypisz, wymaluj** – taki sam²¹.*

Być może to taka pozycja, jaką w zdaniu zajmuje partykuła.

Inaczej zachowuje się frazeologizm *ni przypiął ni przyłatał* (Andrejewicz 2007, s. 39–40). Jego komponenty czasownikowe są ściśle związane z innymi składnikami zdania, nawet przez nie konotowane, por.:

*U was niebo zawsze jest takie jakieś **ni przypiął, ni przyłatał**?*

*Podarował mi coś takiego **ni przypiął ni przyłatał** i jest chyba z siebie zadowolony.*

*To są żołnierze – powiedział wreszcie setnik **ni przypiął ni przyłatał**, bełtając gorzałkę na dnie kubka.*

W dwóch pierwszych wypowiedzeniach frazeologizm pełni funkcję frazy przymiotnikowej, w trzecim – przysłówkowej, por.:

*U was niebo zawsze jest takie jakieś **bure**?*

*Podarował mi coś takiego **kiczowatego** i jest chyba z siebie zadowolony.*

*To są żołnierze – powiedział wreszcie setnik **kompletnie bez sensu**, bełtając gorzałkę na dnie kubka.*

Co więcej, bez trudu można skonstruować wypowiedzenie, w którym frazy przymiotnikowa i przysłówkowa będą konotowane, por.:

*To niebo jest **ni przypiął ni przyłatał**.*

*Jan **wygląda ni przypiął ni przyłatał**, jego strój zupełnie nie pasuje do uroczystości.*

Ostatni z analizowanych związków frazeologicznych, tj. *na chybił trafił*, został włączony do analizy, ponieważ zawiera dwa komponenty czasownikowe zajmujące tę samą pozycję w konstrukcji. Sama natomiast konstrukcja jest zupełnie inna niż konstrukcja poprzednich związków frazeologicznych. Jest również zupełnie inna niż jakakolwiek jednostka ję-

²¹ Interpunkcja jest oryginalna. Jak widać, frazeologizm jest czasami oddzielany znakami interpunkcyjnymi od reszty zdania, czasami nie. Ten brak konsekwencji wynika nie tylko z braku znajomości zasad interpunkcji piszących, ale też po prostu stąd, że zasady te nie są jednoznaczne.

zyka polskiego. Nie ma bowiem w polszczyźnie takiej grupy składniowej, w której osobowe formy czasownika tworzą konstrukcję egzocentryczną z przyimkiem²². Formy czasownikowe nigdy nie zajmują takiej pozycji. Nic dziwnego, że nietypowa dla czasowników jest również funkcja, jaką pełni ten frazeologizm w zdaniu. Przyjrzyjmy się następującym wypowiedzeniom:

*Otwierałem szafki na chybił trafił, dopóki nie znalazłem koperty.
Może to być cel wybrany na chybił trafił z opracowanej wcześniej listy.
Nie mogę ryzykować kuracji na chybił trafił.*

Na ich podstawie stwierdzimy, że w większości swoich wystąpień *na chybił trafił* pełni funkcję frazy przysłówkowej, jak w dwóch pierwszych przykładach. W przykładzie trzecim zajmuje pozycję przyrzeczownikową, możemy zatem postulować, że jest w nich wykładnikiem frazy przymiotnikowej (*kuracji na chybił trafił* jak *kuracji przypadkowej*).

3. Przeprowadzona analiza gramatyczna komponentów czasownikowych będących elementami wymienionych wyżej frazeologizmów wskazuje ciekawą zależność między ich cechami fleksyjnymi i składniowymi. Komponenty, które przyjmują różne formy we frazeologizmie, w tym formy osobowe, pełnią w zdaniu typowe dla leksemów czasownikowych funkcje. Jeśli występują w formie finitywnej, konstytuują zdanie; w formie bezokoliczników pełnią funkcję frazy bezokolicznikowej, w formie imiesłówów – frazy przysłówkowej itd. Te komponenty, które mają tylko jedną formę (są „nieodmienne”) – nawet jeśli równokształtną z formami osobowymi – nie mogą być wykładnikami frazy finitywnej. Charakteryzują się one specyficznymi cechami składniowymi: często sytuują się poza zdaniem; jeśli wchodzi do jego struktury – to jako frazy luźne. Wyjątek stanowi tu frazeologizm *ni przypiął ni przyłatał*, pełniący funkcję frazy przysłówkowej i przymiotnikowej, oraz związek *na chybił trafił* jako wykładnik frazy przysłówkowej. Te wyjątki nie powinny zaskakiwać: obie jednostki są wystarczająco nietypowe dla polskiego systemu językowego, by użytkownicy nie widzieli wyraźnego związku między wchodzącymi

²² We frazeologii też jest to konstrukcja wyjątkowa. Oprócz analizowanego przykładu z dwoma komponentami czasownikowymi istnieje jeszcze tylko kilka, np. *na odtrąbiono, za dziękuję, za Bóg zapłać, na wierzę w Boga*, a także *na odwal (na odwal się)* i jego odpowiedniki z wulgaryzmami.

w ich skład komponentami czasownikowymi a formami standardowych czasowników²³.

Pary komponentów czasownikowych, które stanowią wykładniki frazy finitywnej, mogą przejmować po swoich bazowych czasownikach tylko te wymagania, które są dla nich wspólne²⁴, przy czym widać tendencję do ograniczania liczby otwieranych pozycji składniowych przez komponenty czasownikowe. Jeśli jedyną wspólną cechą bazowych leksemów jest konotacja frazy nominalnej w mianowniku, jedynie ta właściwość przechodzi na komponenty czasownikowe.

Na koniec warto podkreślić jeszcze jedną właściwość komponentów czasownikowych o nieczasownikowych wymaganiach („nieodmiennych”). W uzusie istnieją zdania, w których występują one w różnych formach, por.:

Sprawa była minęła i można by do niej nie wracać (...).

Nic dodać, nic ująć do powagi imprezy, w której przed walką grano nawet hymny narodowe. Nic dodać, nic ująć temu opisowi.

*O to, czy to dobrze czy źle, toczy się ostry spór w fachowych kręgach, który zda się skłaniać do wniosku: **pożyjemy, zobaczymy, a jak dożyjemy, to się okaże.***

*Pan Dziurawiec dopędził ich, mocno zdyszany, i rzekł **ni przyszywszy, ni przyłatawszy (...).***

Wydaje się, że użytkownicy języka polskiego mają intuicję identyczności cech leksemów i komponentów czasownikowych. To dlatego właśnie tworzą wypowiedzenia ze zdefrazeologizowanymi związkami frazeologicznymi, w których te komponenty, poprawnie pełniące funkcje fraz przysłówkowych, przymiotnikowych czy luźnych, są wykładnikami frazy finitywnej. Innymi słowy, stają się bardziej czasownikowe.

²³ Dla przypomnienia: pierwszy to grupa przyimkowo-czasownikowa, niewystępująca w systemie, drugi – dziwna konstrukcja złożona z komponentu *ni* (występującego już tylko w utartych sformułowaniach czy związkach frazeologicznych) i przestarzałego *przyłatał*, na dodatek błędna pod względem składniowym.

²⁴ Jest to zjawisko szersze. Otóż składnia syntetyczna jest możliwa tylko w odniesieniu do jednorodnych członów, jak ma to miejsce na przykład w wypadku przyimków, por. *Kwiaty rosły i za, i przed ogrodzeniem*. Nieakceptowalne są natomiast połączenia jak w zdaniu: **Kwiaty rosły i za, i obok ogrodzenia*.

OZNACZENIA

VF	– fraza finitywna
NP	– fraza nominalna
NP(nom)	– fraza nominalna w mianowniku
NP(acc)	– fraza nominalna w bierniku (itd.)
PrNP	– fraza przyimkowo-nominalna
PrNP(na+Acc)	– fraza przyimkowo-nominalna z przyimkiem NA rządzącym biernikiem
AdvP	– fraza przysłówkowa
InfP	– fraza bezokolicznikowa
SP(że)	– fraza zdaniowa typu <i>że</i>
SP(żeby)	– fraza zdaniowa typu <i>żeby</i> itd.
[ ]	– w nawiasach kwadratowych frazy niewymagane
CHCIEĆ	– leksem
CHCIEĆ	– komponent
<i>chce</i>	– forma leksemu
<u>chce</u>	– forma komponentu
<u>chce</u>	– słowo (lub szerzej: jednostka językowa)

LITERATURA

- Andrejewicz U., 2006, *Uwagi metodologiczne i terminologiczne na marginesie dystrybucyjnego opisu leksemów czasownikowych stanowiących komponent frazeologicznych polskich*, w: *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej*, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 7–17.
- Andrejewicz U., 2007, *Funkcje składniowe wybranych frazeologizmów polskich z komponentem czasownikowym*, „Białostockie Archiwum Językowe” 7, Białystok, s. 29–46.
- Andrejewicz U., 2011, *Jednostka trafić w składni i frazeologii – analiza wybranych cech składniowych*, „Białostockie Archiwum Językowe” 11, Białystok 2011, s. 11–27.
- Andrejewicz U., 2013, *Dystrybucyjny opis składniowy jednostki robić – cechy leksemu czasownikowego i komponentu związku frazeologicznego*, w: *Pogranicze, Kresy, Wschód a Idee Europy*, seria I: *Prace dedykowane Profesor Swietłanie Musijenko*, Białystok, s. 291–294.
- Gębka-Wolak M., 2011, *Pozycje składniowe frazy bezokolicznikowej we współczesnym zdaniu polskim*, Toruń.
- Lewicki A. M., 2003, *Studia z teorii frazeologii*, Łask, s. 10–152.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., 2001, *Współczesny język polski, Frazeologia*, Lublin, s. 315–333.

- Moroz A., 2010, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym we współczesnym języku polskim*, Toruń.
- Saloni Z., 1974, *Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich*, „Język Polski” LIV, z. 1, s. 3–13, z. 2, s. 93–101.
- Saloni Z., Świdziński M., 1998, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Świdziński M., 1996, *Własności składniowe wypowiedników polskich*, Warszawa.
- Świdziński M., 1999, *O ograniczeniach aparatu pojęciowego schematów zdaniowych*, w: *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, red. W. Banyś, L. Bednarczuk, S. Karolak, Katowice, s. 187–197.
- Wiśniewski M., 2005, *Dystrybucyjne właściwości odprzymiotnikowych nazw cech we współczesnej polszczyźnie*, Toruń.

SŁOWNIKI

- SFWP, 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, red. St. Bąba, J. Liberek, Warszawa.
- SJP, 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, red. M. Szymczak, Warszawa.
- USJP, 2003, *Uniwersalny słownika języka polskiego*, t. I–IV, red. S. Dubisz, Warszawa.
- WSF, 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa.

ON PAIRS OF DISTRIBUTIONALLY EQUIVALENT VERBAL COMPONENTS

Summary

This article is continuation of the discussion on grammatical characteristics of the Polish verbal components, understood as elements of phraseological units. The subject of the work is comparison of collocations, containing a pair of equivalent verbal components. The research demonstrated interesting grammatical regularity between inflection and syntactic features. The verbal components having different forms in collocations, including personal forms, have typical functions of a verb, e.g. constitute a sentence. The components, which have only one form – even identical with a personal form – do not function as finite verbal phrases. They have specific syntactic properties.

Key words: phraseology, syntax, verbal lexeme, verbal component